

FORS TILIDAGI TURK TILIDAN O‘ZLASHGAN SO‘ZLAR TASNIFI

Xabibova M.R.

ToshDSHU, Eronshunoslik va afg‘onshunoslik oliy maktabi

katta o‘qituvchisi

email: habibovamuhabbat9@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada fors tilidagi turk tilidan o‘zlashgan so‘zlar haqida, shuningdek, Eron Islom Respublikasi Fors tili va adabiyoti akademiyasining faoliyati, ular tomonidan amalga oshirilgan izlanishlar va qabul qilingan terminlar, sof va o‘zlashma so‘zlarning fors tilida tutgan o‘rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *Purizm, madaniy meros, tilni saqlash, turkiy o‘zlashmalar, ingliz tilining ta’siri, texnologiya va ilm-fan, ommalashuv, rasmiy doira, tilning dinamik tabiati.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются слова тюрецкого происхождения которые вошли в персидский язык, о деятельности Академии персидского языка и литературы Исламской Республики Иран, проводимые ею исследования, утвержденные термины, а также роль чистых и заимствованных слов в персидском языке.

Ключевые слова: *пуризм, культурное наследие, сохранение языка, заимствования, влияние английского языка, технологии и наука, популяризация, официальная сфера, динамичная природа языка*

ABSTRACT

This article reflects on the activities of the Academy of Persian Language and Literature of the Islamic Republic of Iran, the research conducted by it, the approved terms, as well as the role of pure and borrowed words in the Persian language.

Key words: *Purism, cultural heritage, language preservation, loanwords, influence of the English language, technology and science, popularization, official domain, dynamic nature of language*

KIRISH

Shuni nazarda tutish lozimki, har bir millatning madaniy merosini saqlash uning tili bilan chambarchas bog‘liqdir. Til nafaqat mintaqaviy yoki milliy o‘zlikni himoya qilish, balki butun dunyo madaniyatining rivojiga ta’sir ko‘rsatadigan vosita sifatida

xizmat qiladi. Fors tili o‘zining qadimiy tarixi va boy adabiyoti bilan nafaqat Eron, balki butun Islom dunyosi va Markaziy Osiyo madaniyatida muhim o‘rin egallaydi.

Eron islom respublikasida qadimdan turkiy zabon xalqlar - turklar, ozariylar, turkmanlar va boshqalar forsiy zabon aholi bilan bir xududda yashab kelishgan. Azaldan bir xududda yashaganligi bois urf- odatlari, yagona dini va boshqa tomonlari ham uyg‘unlashib ketgan. Bu xalqlar o‘rtasida asrlar davomida mavjud bo‘lgan aloqalar natijasida mingga yaqin leksik birliklar turkiy tillardan fors tiliga o‘tdi va turkiy xalqlar ham ko‘plab forscha so‘zlarni o‘zlashtirdilar. Natijada eroniy so‘zlashuvchi xalqlarning so‘zlashuv jarayonida turkiy o‘zlashmalarni foydalanish keng tus oldi. Turkiy o‘zlashmalar ham tilda moslashuv o‘tgan. Bu moslashuv jarayonlari uzoq muddatli jarayon bo‘lib, to yangi so‘z yoki birikma til sistemasining hamma bosqichlarida o‘z o‘rnini topmaguncha o‘zlashtiruvchi til sistemasiga kirib ketmaydi.

Tilga o‘zga tillardan kirib kelgan o‘zlashmalarni tartibga keltirish, tilda tutgan o‘rnini aniqlash bo‘yicha Eronda 1935-yilda o‘z faoliyatini boshlagan Fors tili va adabiyoti akademiyasining o‘rni beqiyosdir. Akademiya tilni saqlash, rivojlantirish va boyitish kabi ustuvor maqsadlarni o‘z oldiga qo‘ygan. Bugungi kunda, Fors tili va adabiyoti akademiyasi Eronning o‘zidagina cheklanmasdan, butun dunyoda fors tilini o‘rganishni istaganlar uchun ilmiy markaz sifatida faoliyat yuritmoqda.

Fors tiliga o‘zlashmalarning asosiy qismi XIX asrning oxiri va XX asrning boshida kirgan. Bu davrda Fors tiliga ko‘plab rus, arab va fransuz tilidan o‘zlashmalar kirib kelgan bo‘lsa, so‘nggi o‘n yilliklarda turk tili, ingliz tillarining ham ta‘siri ham kuchaygan. Hozirgi fors tilida ot so‘z turkumiga oid turkiy tillardan kirib kelgan ko‘plab o‘zlashmalarni uchratishimiz mumkin. Masalan:

قيچى	<i>qeyçi</i>	qaychi
چاقور	<i>čāyu</i>	pichoq
دشک	<i>došak</i>	to‘shak
قابلمه	<i>qāblame</i>	kastrulka
اطاق	<i>otāy</i>	xona

1) Turdosh otlarga mansub bo‘lgan turkiy o‘zlashmalar hozirgi fors tilidagi juda ham ko‘p. Masalan:

تسمه	<i>tasme</i>	tasma
بغچه	<i>boyçe</i>	tugun
تولمبه	<i>tolombe</i>	nasos

الک	alak	elak
گمرک	gomrok	bojxona

Shuningdek Akademiya faoliyati davomida ravish قېد *veyd so 'z turkumiga oid* fors тилида ҳам бир қанча равиш ўрнида келувчи туркий сўзларни учратишимиз мумкин:

شلوغ	šoluy	tiqilinch
يواش	yavāš	sekin
قاق	γāγ	quruq
يواش يواش	yavāš- yavāš	sekin sekin

Turkiy o'zlashmalar ham boshqa arabiy va evropa tillaridan kirgan o'zlashmalar singari sodda va murakkab fe'llardan yasalishi da qatnashishi mumkin.

Sodda fe'llar. Fors tilida turkiy o'zlashmalardan yasalgan sodda fe'llar kam uchraydi:

قايدىن	γāpidan	tutib olmoq
كوچيدىن	kučidan	ko'chmoq
چايدىن	čāpidan	o'g'irlamoq
توپيدىن	tupidan	do'q qilmoq

مناطق گرم خوزستان كوچيدند. عشائر زاگرس به

ašāyer-e zāgros be manoteγ-e garm-e xuzeston kučidand.

Zagrosdagi qabilalar Xuzestonning issiq mintaqalariga ko'chib o'tdilar.

Bunday fe'llar ko'pincha يدين *idan shaklida tugaydi va hozirgi zamon negizi aynan o'zlashmaning o'zi sanaladi.*

Qo'shma fe'llar. Ot yoki boshqa so'z turkumlari va ko'makchi fe'llar yordamida yasalgan fe'llar qo'shma fe'llar deyiladi. Qo'shma fe'llar ikki qismdan tashkil topganini inobatga olsak bu turdagi fe'llarda ham turli o'zlashmalar, xususan, turkiy o'zlashmalar ishtirok etishi mumkin. Umuman olganda qo'shma fe'llar fors tili fe'llarining asosiy qismini tashkil qiladi. Turkiy o'zlashmalarni ham sodda fe'llarga nisbatan ko'p uchratishimiz mumkin.

كشيك دادن	keshik dādan	qo'riqlamoq
سراغ رفتن	sorāγ raftan	so'rab bormoq
چاق كردن	čoy kardan	semirtirmoq,
		boqmoq
بوق زدن	buγ zadan	signal chalmoq
چمباتمه زدن	čombātme zadan	cho'kkalab o
		'tirmoq

بالاخره خسته شدم و رو زمین چمباتمه زدم. (بزرگ علوی: شب اول زندان)

belāxe xaste šodam va ru zamin čombātme zadam

Oxiri charchadim va yerga cho'kkalab o'tirib oldim.

Akademiya tomonidan ishlab chiqilgan muqobil so'zlarning ommalashish darajasi turli omillarga bog'liq. Tahlillarga ko'ra, akademiya tomonidan taklif qilingan so'zlarning taxminan 60-70 foizi ommaviy foydalanishda o'z o'rnini topgan. Qolgan so'zlar esa asosan rasmiy doiralarda qolmoqda yoki xalq orasida chet tili o'zlashmalariga qaraganda kamroq qo'llanmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki:

Fors tili va adabiyoti akademiyasi tomonidan tilni sof holatda saqlash maqsadida olib borilgan keng ko'lamli ishlar va purizm siyosatiga qaramasdan, chet tillaridan, xususan, Yevropa tillaridan kirib kelgan o'zlashmalar butunlay tark etilmadi. Bu so'zlar kundalik hayotda, texnologiya, ilm-fan va zamonaviy madaniyatda keng qo'llanilib kelmoqda.

Masalan, Akademiya tomonidan o'zgartirilgan so'zlarning ayrimlari ommalashgan bo'lsa-da, boshqa so'zlar xalq orasida foydalanilmay qolmoqda. Buning sababi, chet so'zlarning qisqaligi, zamonaviy muhitga mosligi yoki odatiy ishlatilish shakli orqali xalq orasida chuqur ildiz otganligidadir. Shu sababli, akademianing faoliyati fors tilining sof forsiyligini tiklashda sezilarli natijalar ko'rsatayotgan bo'lsa-da, globalizatsiya va texnologiyalar davrida tilni chet so'zlardan to'liq holi qilish qiyin bo'lib qolmoqda.

Shu nuqtai nazardan, Akademiya fors tilining boy tarixiy merosini saqlash va rivojlantirish yo'lida muhim ishlarga asos solgan bo'lsa-da, tilning dinamik tabiati va uning boshqa tillar bilan aloqadorligi sababli, chet el elementlarining ma'lum darajada saqlanib qolishi tabiiy jarayon sifatida qaraladi. Bu fors tilining nafaqat milliy o'zlikni, balki dunyo miqyosidagi muloqotni ham ta'minlaydigan universal vosita ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Guliyev, E. I. Persidskaya poeziya i tyurkskiye zaimstvovaniya [Persian poetry and Turkic borrowings]. In orgkomitet konferentsii, 2016, pp. 91
2. Quronbekov A., Nuriddinov N. Fors tili leksikologiyasi. -Toshkent, 2019.
3. Hashemi, Eftekhar Sadat, et al. "Phonological adaptation of Arabic loan words in Persian: Consonants." International Journal and Humanities and Social Science 4.6 (2014): 1.

4. Куранбеков, А. "Проблемы формирования научно-технической терминологии в современном персидском языке." Вопросы филологии 22.14 (2003): 16-18.
5. Mohamadi F. A. The kinds of borrowing in Persian // Iranian Journal of Information processing and Management. – 2003. – Т. 18. – №. 3. – С. 71-74
6. تهران. – لغتنامه دهخدا. دهخدا علی اکبر، ۱۳۱۹